

Lawrence Venuti

The Scandals of Translation: Towards an Ethics of Difference

London: Routledge 1998. 210 pp.

ISBN 9780415169295

Szabó Helga

Lawrence Venuti neves amerikai műfordító, irodalmár és fordításkutató, a Temple Egyetem professzora. Kutatási területei a brit és amerikai költészet, fordításelmélet, fordítástörténet és műfordítás. Megjelent művei: *Our Halcyon Days: English Prerevolutionary Texts and Postmodern Culture* (1989), *The Translator's Invisibility: A History of Translation* (1995), és *The Scandals of Translation: Towards an Ethics of Difference* (1998). Szerkesztőként nevéhez fűződik a *Rethinking Translation: Discourse, Subjectivity, Ideology* (1992) c. esszékötet és a *The Translation Studies Reader* (2000, 2004) c. mű, mely a fordításelméletet tekinti át az ókortól napjainkig. Két folyóirat, a *The Translator: Studies in Intercultural Communication* és a *Reformation: The Journal of the Tynedale Society* szerkesztőségének is tagja. Műfordítóként az olasz irodalom ihletett tolmácsolója.

Az amerikai olvasóközönség által inkább műfordításairól ismert Venuti eddig két önálló fordításelméleti kötettel járult hozzá a fordítástudomány fejlődéséhez. Már első műve is, a *The Translator's Invisibility*, mely alcíme szerint fordítástörténeti munka, valójában kulturpolitikai vitairat a fordító láthatatlanná tétele illetve a domesztikáló (honosító) fordítói stratégia ellen. A *The Scandals of Translation* cím viszont szaftos botránycsemegéket sejtet, az olvasó azonban jobban jár, ha inkább az alcímre hallgat: *Towards an Ethics of Difference*. A címbeli skandalumról ugyanis hamar kiderül, hogy az leginkább a fordítás botránys társadalmi-kulturális helyzetére vonatkozik. A könyv tehát az első kötetben felvetett témákat folytatja és bővíti ki, vehemensen támadva a fennálló értékrendet, és bár néhány botrányszagú fordítástörténeti anekdotát is felidéz, főcsapásként mégis a fordító státuszát, a műfordítás társadalmi, kulturális, etikai vonatkozásait taglalja, a legkevésbé sem olvasmányos módon.

A mű bevezetésből, nyolc, egymással lazán összefüggő fejezetből, bibliográfiából és névmutatóból áll.

Bevezetés

Venuti kiindulópontja az, hogy a fordítást az irodalomtudomány nem ismeri el önálló kreatív alkotásnak, sőt a fordítás bűnbak és áldozati bárány. Könyve

főcéljának tekinti, hogy egyrészt felvázolja a jelenlegi peremhelyzet kialakulásához vezető okokat, másrészt példákkal, esettanulmányokkal segítse a fordításról való gondolkodást a fordítók és a fordítást felhasználók körében egyaránt.

A fordítás marginalizálódásának okai között elsőként – de nem elsősorban – említi a fordítástudományt, melyben eluralkodtak a nyelvészeti megközelítések, a maguk csonka, empirikus adatok gyűjtésén alapuló szemléletével. A kutatók objektivitásukkal, értékmentességükkel hivatkoznak, de figyelmen kívül hagyják, hogy a fordítás kulturális tevékenység, ami értékek kreatív újratemtésével jár. A fordítástudomány csupán a tudósok szűk köréhez, a nyelvészekhez szól, nem pedig a fordítókhoz, az olvasókhöz vagy legalábbis a bölcsészekhez. Ennek következtében a fordítás intézményi elszigeteltségben senyed, és kimarad a kulturális élet vitáiból, melyek pedig jelentőséggel ruházhatnák fel. A fordítás ügyének igazi kerékkötői mindazonáltal a fordítástudomány berkein kívül keresendők. Súlyosbítja a helyzetet, hogy a szerzői jogi törvények intézményesítik a fordítás marginalizált szerepét.

A fordítás és a szerzői jog körüli tisztázatlan kérdések kirívó példaként említi Kundera esetét. A cseh író (Venuti szerint helyesen) harcot vívott a honosító fordítás ellen, amely erőszakosan hozzáigazítja a külföldi szöveget az uralkodó hazai értékrendhez. Mivel nem tudta elfogadni, hogy a fordítás – a nyelvi és kulturális különbségekből adódóan – szükségszerűen valamilyen mértékű domesztikálással jár, rendszeresen felülbírálta a fordítóit, nem törődve műve eladhatóságával sem. Sőt mi több, *Tréfa* c. regényének harmadik fordítását két korábbi fordítás felhasználásával ollózta össze. A fordítók nevét nem tüntette fel, ami jól mutatja a szerzői jog hiányosságait.

A bevezetés végén Venuti leszögezi, hogy a fordítás számos még megoldatlan etikai kérdést vet fel, amelyeket ő az amerikai műfordító szemszögéből fog megközelíteni.

1. Heterogeneity (Sokszínűség)

Venuti először a fordítástudományról fest helyzetképet. Nem annyira önálló tudománynak, mint inkább fejlődő interdiszciplinának látja, amelyben két fő ág körvonalazódik: a nyelvészet alapú irányzat, amely empirikus tudományt próbál felépíteni, és az esztétika alapú irányzat, amely a kulturális és politikai értékek szerepét hangsúlyozza a fordításban és a fordításkutatásban. Venuti kritizálja a megosztottságot és a merev választóvonalak meglétét, mert ez hozzájárul a fordítástudomány marginális helyzetéhez. Önmagát a kulturális megközelítés híveként jellemzi, aki azonban empirikus adatokra támaszkodik. Véleménye szerint a fordításkutatóknak arra kellene törekedniük, hogy minél szélesebb közönséggel ismertessék meg nézeteiket. Saját bevallása szerint ő maga is ezt a demokratikus szempontot tartja szem előtt mind fordítói, mind kutatói munkásságában.

A fejezet többi részét saját fordítói hitvallása és gyakorlata bemutatásának szenteli. Kulcsfogalmai a *minor language*, ami egy adott nyelv uralkodó, standard változatától eltérő nyelvváltozat neve (akár a szinkron akár a diakron skálán/tartományban), és a *minor literature*, a fenti nyelvváltozatokon írt iroda-

lom, ami nem illeszkedik a kánonba. Saját *Tarchetti* fordításait hozza fel példának, melyekben mindig nagy műgonddal válogatta össze a megfelelő stílus kellékeit azzal a nem titkolt céllal, hogy az olvasó érezze a fordított szöveg idegenszerűségét. Mivel a XIX. századi olasz szerző nem standard nyelven írta a műveit, a fordító is egy standardtól eltérő angol nyelvváltozat megteremtésére törekedett. Ehhez felhasznált modern és korábbi amerikai és angol nyelvváltozatokat, archaikus és modern, köznyelvi és emelkedett stíluselemeket, ügyelve arra, hogy az idegenszerűség ne menjen az érthetőség rovására. Ezt a módszert nevezi *minoritizáló* fordításnak, amelynek a célja a kulturális innováció és a kulturális különbségek megértésének elősegítése. Síkraszáll a nyelvi és kulturális sokszínűségért és a demokráciáért, és lándzsát tör az ezt elősegítő *foreignizáló* (idegenítő) fordítás mellett. Végezetül levonja az elméleti következtetéseket: elveti a Grice-i maximákat, melyek a fordítás sokszínűsége ellen hatnak, és megkérdőjelezi a nyelvészeti fordítástudományban elfogadott empirikus és értékítélet mentes megközelítés mindenhatóságát. Érvelése szerint a fordító sőt a fordításkutató gondolkodását is olyan mértékben átítatják az értékek, az etikai, politikai, stb. megfontolások, hogy a fordításkutatásból és -oktatásból nem hagyható ki ez a szempont. Javasolja, hogy mind a nyelvészetben mind a politiszisztéma elméleten alapuló fordításelméletet csak kiindulópontnak tekintsük, s ezeket ki kell egészíteni a fordítás kulturális vizsgálatával.

2. Authorship (Szerzői babérok)

A második fejezet azt a kérdést boncolgatja, hogy a fordító mennyiben tekinthető szerzőnek. Venuti – a tőle megszokott lázadó módon – szembefordul az általánosan elfogadott nézettel, és párhuzamot von a szerző és a fordító munkája közé. Úgy látja, nincs éles határvonal szerző és fordító, illetve fordító és kutató között, az idegennyelvű szöveg és a fordított szöveg létrehozása hasonló folyamat, mely különböző nyelvi és kulturális környezetben, ám autonóm módon megy végbe. A bonyolult összefüggések megvilágítására az álfordítások példáját hozza föl, melyek ugyanolyan hatást képesek kiváltani a befogadó kultúrában, mintha igazi fordítások lennének.

3. Copyright (Szerzői jog)

A harmadik fejezet a szerzői jogi kérdéseket veszi górcső alá. Bemutatja, hogy korunkban a fordító milyen alárendelt szerepet játszik a szerzői jog intézményesített rendjében, és megoldási javaslatokat terjeszt elő a fordító jogainak bővítésére.

Venuti visszaidézi a régi időket, amikor a fordító a szerzővel azonos jogokat élvezett. A XVIII. századtól kezdve azonban a fordító fokozatosan háttérbe szorult, s napjainkban már az összes jog a szerzőt illeti, beleértve a mű fordításait is. A fordító általában egyszeri fordítói díjat kap, az újrakiadás vagy a megfilmesítés hasznából sem részesül. Ugyanakkor a kiadói politikát (ti. hogy

mit és hogyan fordíthatnak le) piaci szempontok vezérlik. A várható haszon reményében olyan műveket választanak, amelyek illeszkednek az irodalmi kánonba és biztos sikerrel kecsegtetnek. Ilyen körülmények között a fordító nem kezdeményez, nem kockáztat, és így a fordítás nem tudja betölteni sem kultúrák között közvetítő sem pedig irodalmi vérfrissítő szerepét.

A kialakult helyzet orvoslására Venuti radikális változtatásokat javasol a szerzői jogban, természetesen a fordító javára

4. The Formation of Cultural Identities (A fordítások kulturális identitást formáló szerepe)

A negyedik fejezetet Venuti a fordítói stratégiák értékelésének szenteli. Abból indul ki, hogy a fordítás kétféle módon is szerepet játszik a kulturális identitás formálásában. Egyrészt a fordítandó művek önkényes (többnyire a hazai értékrenden alapuló) kiválasztása és a fordítás hazai irodalmi kánonhoz idomuló (vagy nem idomuló) módja befolyásolja az olvasónak a külföldi kultúráról alkotott képét. Másrészt a fordítás a hazai kultúrára is hatással van: erősíti vagy éppenséggel megkérdőjelezi a fennálló értékrendet, ideológiát, intézményeket, s ezáltal hozzájárul a társadalmi rend fenntartásához vagy megváltoztatásához. Sőt a fordítás segítségével nyelvet és irodalmat is lehet teremteni, fejleszteni. Mivel a fordításnak ilyen hatalma van, nem lehet megkerülni az etikai kérdéseket. A fordítás társadalmi hatását a szövegválasztáson kívül elsősorban a megválasztott fordítói stratégia határozza meg. Bár minden fordítás alapvetően honosító, a szélsőségesen honosító stratégia, ami a domináns hazai értékek kedvéért nárcisztikusan elveti az idegent, etikailag megkérdőjelezhető. Csak az olyan fordítás helyeselhető, amely valamilyen mértékben idegenítő, és ezáltal hozzájárul a sokszínűséghez és változáshoz.

5. The Pedagogy of Literature (A fordítás értő olvasása)

Az ötödik fejezet kiindulópontja az az aszimmetria, amely a II. világháború után jött létre az angol nyelv javára a fordítás terén, s amely az Egyesült Államok és az Egyesült Királyság politikai és gazdasági hegemoniáját a kultúra területére is kiterjesztette. Ennek következtében korunk angol-amerikai kultúrájában kicsi a külföldi kultúrák iránti érdeklődés, és ezzel párhuzamosan alacsony a fordítás megbecsültsége is. Botrányos, hogy még a felsőoktatásban sem vesznek tudomást a fordítás fontosságáról, miközben a hallgatók a szakirodalmat sőt a külföldi szépirodalmat is (ilyen-olyan) angol fordításban olvassák. Ugyanakkor alig indul fordítói és fordítástudományi kurzus. Venuti megoldási javaslata egy kettős követelmény bevezetése a hallgatókkal szemben: egyrészt egy idegen nyelv magas szintű ismerete, másrészt egy olyan kurzus elvégzése, amely a nyelvi és kulturális különbségeket tárgyalja és kialakítja a hallgatókban azt a tudatosságot, amely a fordítások megfelelő, azaz fordításként való olvasásához szükséges.

6. Philosophy (Filozófiai művek)

A hatodik fejezet újabb állásfoglalás a minoritizáló fordítás mellett, a filozófiai írások területén. A filozófiatudomány is nagy mértékben fordított szövegekre támaszkodik, ugyanakkor elhanyagolja a fordítás jelentőségét, nem veszi figyelembe az eredeti szöveghez képest bekövetkezett változásokat. Pedig a fordító nagy úr: szóhasználatától, stílusától függ, hogy a fordított mű belesimul-e az uralkodó hazai filozófiai áramlatokba vagy ellenkezőleg, újszerűségével kihívást jelent, új fogalmakat, friss gondolkodásmódot hoz a köztudatba.

7. The bestseller (A sikerkönyv)

A hetedik fejezet egy tanulságos történet arról, hogy a külföldi sikerkönyv hogyan lesz Amerikában is bestseller. A kiadók számára a fordítás kockázatos vállalkozás, ezért előszeretettel választanak olyan műveket, amelyek saját hazájukban sikeresek voltak. Annak érdekében azonban, hogy a fordított mű az amerikaiak elég széles rétegéhez szóljon, hozzá kell igazítani a tömegízléshez. Fontos, hogy a szöveg egyszerű, hétköznapi nyelven szóljon, ne tartalmazzon archaizmust, zsargont, poliszémiát vagy más olyan nyelvi elemet, amely kibilenti az olvasót a művel való azonosulás folyamatából. Ez természetesen oda vezet, hogy a mű kérészerű lesz, hiszen nem kerülhet be az igazán értékes írások közé.

Jó példa a bestselleresítésre az olasz író, Giovanni Guareschi műveinek honosító fordítása a hidegháború idején. A kiadó annak érdekében, hogy a domináns amerikai politikai és kulturális értékrendhez igazítsa, számos technikát alkalmazott, például az író életrajzából bizonyos elemeket elhallgatott és előszót írt, melyben a műnek aktuálpolitikai értelmezést adott. A fordítás során a mű címét és egész nyelvezetét a modern amerikai köznyelvhez igazították, és nem egy esetben meg is változtatták a szöveget.

8. Globalization (Globalizáció)

A nyolcadik fejezet a fordítás szerepét elemzi a gyarmatosítás és a globalizáció folyamatában. Nyilvánvaló, hogy már a gyarmatosítás sem mehetett volna végbe a fordítás nélkül, a fordítás szerepe azonban nagyon is sokféle és hatása sokszor kiszámíthatatlan. Nem csak a hatalom eszköze, hanem az ellenállásé is, terjeszti az elnyomók kultúráját, de hozzájárul a helyi irodalom fejlődéséhez, függ tőle a fejlődő és a fejlett ország gazdasága egyaránt.

A fejezet végén Venuti korábbi álláspontja meglepő fordulatot vesz. Fenntartva, hogy a fordítási etika alapja a kulturális különbözőség elismerése, hozzáteszi, hogy az alárendelt helyzetben lévő országok esetében a honosító stratégia hasznos és etikailag elfogadható is lehet, mert hozzájárul fejlődésükhöz. Nem a stratégia számít tehát, hanem a fordítás által kiváltott hatás, amely, mivel nem könnyen megjósolható, növeli a fordító felelősségét.

Mind témaválasztása, mind nyelvezete miatt a mű kifejezetten vajtfülű, szűk szakmai közönséghez szól. Hosszú mondatai, formális szókinccse, nehezen követhető okfejtései az átlagolvasót elriaszthatják. Annak tudatában, hogy Venuti műfordítóként kiváló stilisztza, csak találgatni lehet, hogy könyvével miért nem szélesebb olvasótábort célzott meg. Paradox módon ez nincs összhangban a nyelvről és a fordításról hangoztatott demokratikus nézeteivel sem, azaz úgy tűnik, Venuti ez esetben vizet prédikál és bort iszik. Másrésről azonban a mű tiszteletreméltó vállalkozás a fordító és a fordítás társadalmi helyzetének tisztázása és javítása érdekében. Írója bátran fordul szembe elfogadott nézetekkel, s ha nem is mindenben értünk egyet vele, jó szándékát nem lehet vitatni. A szakmabeli olvasók tehát gondolatébresztő és vitára készítő művet vehetnek kezükbe.